

Ὄντολογία καὶ Ἱστορία

Μέ ἀφορμὴ ἓνα πρόσφατο συνέδριο

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΚΛΗΡΗ*

Τὸ τριήμερο 29-31 Μαΐου 2015 διοργανώθηκε στὸ Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν Διεθνὲς Συνέδριο, ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ π. Matthew Baker, μὲ θέμα «Ὄντολογία καὶ Ἱστορία». Διοργανωτὲς ἦταν ὁ Δρ. Σωτήρης Μιτραλέξης, Ἐπισκέπτης Ἐπίκουρος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βοσπόρου στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ Διδάκτωρ Φιλοσοφίας τοῦ Freie Universität Berlin, καὶ ὁ Δρ. Andrew T.J. Kaethler, Διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ St Andrews.

Κεντρικὸς προβληματισμὸς τοῦ Συνεδρίου ἦταν σύμφωνα μὲ τὴν ὀρισμένη στοχοθεσίαν του ἡ σχέση μεταξὺ Ὄντολογίας καὶ Ἱστορίας στὴ συνάφεια τόσο τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης ὅσο καὶ τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας: «Ἄν καὶ ἡ Ὄντολογία ὡς ἡ σπουδὴ τοῦ ὄντος ὡς ὄντος εἶναι τυπικὰ διακριτὴ ἀπὸ, ἢ ἀκόμη καὶ ἀντιθετικὴ πρὸς τὴν Ἱστορία, ὡστόσο συνδέονται σὲ πολλὰ φιλοσοφικὰ παραδόσεις. Καὶ μάλιστα εἰδικὰ σὲ παραδόσεις συνδεόμενες ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὸν Χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος προβάλλει ἓνα ἐσχατολογικὸ ὄραμα γιὰ τὴν ἀλήθειαν τόσο τοῦ ὄντος ὅσο καὶ τῆς Ἱστορίας. Ἄλλωστε καὶ ὁ Γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς, ὅπως καὶ ἄλλες προσπάθειες ἱστορικοποιήσεως τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἔχουν ρίζες στὸν Χριστιανισμό, ἐνῶ προσπάθεια ἱστορικοποιήσεως τῆς ὄντολογίας ἔχει γίνει καὶ ἀπὸ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ ἅγιος Μάξιμος Ὁμολογητὴς. Ἄν, σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ χριστιανικὸ ἐσχατολογικὸ ὄραμα, τὸ ἀληθὲς εἶναι τῶν ὄντων μένει νὰ μαρτυρηθεῖ στὸ μέλλον, τότε ἡ χρονικότητα ἐν γένει καὶ ἡ Ἱστορία πρὸ συγκεκριμένα καθίστανται ἓνα ζωτικὸ μέρος τῆς καθ' αὐτὸ Ὄντολογίας. Αὐτὸ ὁμῶς ἔχει τεράστιες συνέπειες γιὰ μία φιλοσοφικὴ ἐξέταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας. Ἐξ ἄλλου, μὰ διαρκῶς ἐπανεμφανι-

* Ὁ Διονύσιος Σκλήρης εἶναι φιλόλογος καὶ θεολόγος.

ζόμενη πρόκληση ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀφορᾷ στὸ πῶς νὰ καταστήσουμε τὰ παρελθόντα γεγονότα ὡς παρόντα. Ὁ Rudolf Bultmann ἐπεχείρησε μιὰ παρόμοια νοηματοδότηση αἴροντας τὸν λόγο ὑπὲρ τὸ γεγονός. Κάνοντας το αὐτό, διατύπωσε μιὰ «ὑπαρξικοποιημένη» ἔσχατολογία, ὅπου ἡ ἔμφαση ἔγκειται στὸ ἄμεσο.

Στὶς σύγχρονες Βιβλικές Σπουδές ὑπάρχει μιὰ ἔντονη ἔμφαση στὸ νὰ νοηματοδοτηθεῖ ἡ Ἀνάσταση μέσα ἀπὸ τὴν Ἱστορία καὶ δίνεται προτεραιότητα στὴν Ἱστορία ἐναντι τῆς ὁμολογίας. Κατὰ συνέπεια, τὰ οἰκουμενικά Σύμβολα τῆς Πίστεως ὑποβαθμίζονται καὶ ἡ μεταφυσικὴ διασάφηση κινδυνεύει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντιβιβλική. Τόσο στὸν Ρωμαιοκαθολικισμό, ὅσο καὶ στὴν Ὁρθοδοξία, ὑπάρχουν διάφορες συλλήψεις τῆς ἀναμνήσεως, σὶς ὁποῖες τὸ ἱστορικὸ γεγονός καθίσταται παρὸν ὡς ἓνα γεγονός τῆς ἔσχατολογικῆς Βασιλείας μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ ἔμπειρία τῆς Εὐχαριστίας. Σὲ συμφωνία μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ «ἄπαξ» καὶ τὸ «ἀείποτε», ὑπάρχει ἡ πρόκληση νὰ προσδώσουμε νόημα στὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ καθολικὸ καὶ στὸ συγκεκριμένο. Ὁ Karl Rahner τὰ συγχωνεύει: Τὸ συγκεκριμένο εἶναι τὸ καθολικόν. Ἡ, γιὰ νὰ πᾶμε πίσω στὸν χρόνο, στὸν Ὁριγένη βλέπουμε τὸν πειρασμὸ νὰ καθολικοποιήσουμε τὸ συγκεκριμένο μέσα ἀπὸ τὴν ἔμπειρία. Πῶς μπορεῖ νὰ συμφιλιώσει κανεὶς τὴ συνέχεια τῆς Ἱστορίας τῆς Σωτηρίας μὲ τὴ ριζικὴ καινότητα τοῦ Χριστοῦ ποῦ διαρρηγγύνει τὴν Ἱστορία; Στὴν Πολιτικὴ Θεολογία, ποῦ προέκυψε ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἔκδοχὴ τῆς Ἐσχατολογίας, ἀναδύεται ἡ διπλὴ ἀνησυχία πῶς νομιμοποιῶνται οἱ κοινωνικὲς μας Ἱστορίες μέσα ἀπὸ ἠθικὲς καὶ θεολογικὲς διαισθήσεις σχετικὰ μὲ τὴ φύση καὶ τὸ πεπρωμένο τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Εἶναι σαφές, λοιπόν, ὅτι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν Ὀντολογία καὶ στὴν Ἱστορία ἔχει φιλοσοφικὲς καὶ θεολογικὲς συνέπειες πολὺ μεγάλης ἐμβελείας».

Μεταξὺ τῶν κυρίων ὁμιλητῶν τοῦ Συνεδρίου, ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας) παρουσίασε σὲ ὁμιλία ποῦ διαβάστηκε (ἐν ἀπουσίᾳ) τὰ κύρια σημεῖα τῆς πρόσφατης μελέτης του γιὰ τὴν ἔσχατολογία καὶ τὴ σημασία της γιὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη. Ἡ θεώρηση τοῦ Μητροπολίτη βασίζεται σὲ μιὰ διαφοροποίηση μεταξὺ τῆς πραγματικότητας καὶ τῆς ἀλήθειας. Ὁ Μητρ. Περγάμου, δηλαδή, ἐπέμεινε ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαντληθεῖ σὲ μιὰ ἐξίσωση ἢ προσαρμογὴ τοῦ νοῦ στὴν πραγματικότητα (βλ. λ.χ. τὴ σχολαστικὴ ἔκφραση *adaequatio rei et intellectus*). Ὁ Θεὸς γνωρίζει τὸν κόσμον ὅχι ὡς μιὰ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ ὡς ἓνα

θέλημά Του. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ σημασία τῶν λόγων τῶν ὄντων στὴ θεολογία τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ, ὅπου ὁ Θεὸς δημιουργεῖ καὶ γνωρίζει τὰ κτιστὰ ὄντα μέσα ἀπὸ τοὺς λόγους τοὺς ποὺ εἶναι θελήματα γιὰ τὸ πῶς τὰ ὄντα αὐτὰ θὰ προσληφθοῦν ὑποστατικῶς ἀπὸ τὸν Λόγο καὶ Υἱὸ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἀρχὴν μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐνσάρκωση καὶ ἀνάσταση καὶ ἐν τέλει μὲ τὴν ἔσχατολογικὴ κοινὴ ἀνάσταση. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, οἱ λόγοι δὲν σημαίνουν μία πρωτολογία τοῦ κτιστοῦ ἀλλὰ μία εἰκονικὴ παραπομπὴ γιὰ τὸ πῶς θὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων αὐτῶν στὰ ἔσχατα, ὅταν θὰ ἀνασπῶν ἐνυποστασιασμένα στὸν Υἱό.

Στὸ βασικὸ ἐρώτημα τοῦ συνεδρίου, λοιπόν, ποιά εἶναι ἡ σχέση μεταξὺ Ὀντολογίας καὶ Ἱστορίας, ὁ Μητρ. Περγάμου ἀπαντᾷ βασιζόμενος στὴ μαξιμιανὴ διάκριση (ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ θεολογία τῆς Πρὸς Ἑβραίουσ Ἐπιστολῆς) ἀνάμεσα στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ποὺ εἶναι «σκιά», στὴν Καινὴ Διαθήκη ποὺ εἶναι «εἰκὼν» καὶ στὰ προσδοκώμενα ἔσχατα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν «ἀλήθειαν». Ἡ ὄντολογία, λοιπόν, τοποθετεῖται στὴν ἔσχατολογία, ἐνῶ ἡ Ἱστορία διαθέτει μία εἰκονικὴ Ὀντολογία παραπέμποντας στὴν ἀλήθεια τῶν ἐσχάτων. Ἡ εἰκονικὴ ὄντολογία, βεβαίως, ἔχει καταστῆθαι δυνατὴ χάρις στὴν Ἐνσάρκωση τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν ὁποία εἶδαμε τὸν Λόγο, καὶ ἡ ὁποία Ἐνσάρκωση συνέβη μέσα στὴν Ἱστορία, εἰσάγοντας μάλιστα ἐντὸς τῆς Ἱστορίας μὲ τὴν Ἀνάσταση τὸν ἔσχατολογικὸ τρόπο ὑπάρξεως. Ἡ κοινὴ ἀνάσταση ὄλων μας, ὅμως, ποὺ θὰ σημάνει τὸ ἀεὶ εἶναι, κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο, (χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει νόημα τὸ ἀπλὸ εἶναι, τὸ ὁποῖο ἂν δὲν εἶναι ἀεὶ εἶναι ἀπειλεῖται διαρκῶς ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι καὶ δὲν ἔχει σταθερὴ ὄντολογία), ἀναμένεται στὸ τέλος τῆς Ἱστορίας, στὴ Δευτέρω Παρουσία τοῦ Χριστοῦ ποὺ θὰ σημάνει καὶ μία κρίση τῆς Ἱστορίας. Ἡ Ἱστορία, ἐπομένως, διαθέτει κατὰ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου, μιὰ εἰκονικὴ Ὀντολογία, ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν ἔχει ἀταξία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μία εἰκόνα παραπεμπτικὴ πρὸς τὴν ἔσχατολογία, ἡ ὁποία καὶ θὰ κρίνει τὴν Ἱστορία. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ ὁποία ἱστορικὴ πραγματικότητα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, εἶναι ἡ ἔσχατολογικὴ ἀλήθεια, ἐνυπόστατη στὸν Χριστό, ποὺ θὰ κρίνει τί ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα εἶναι ἀληθές καὶ θὰ ἐπιβιώσει στὸ ἀεὶ εἶναι. Ἡ ὁμιλία τοῦ Μητροπολίτου ἀνέπτυξε καὶ τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἔσχατολογικῆς ὄντολογίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὴν Ἱστορία (μετὰ τὴν Ἐνσάρκωση) ἔχουμε κυρίως μιὰ εἰκόνα: Ἀ.χ. δὲν πρέπει νὰ συσκιάζεται ὁ ὑποστατικὸς χαρακτήρας τῆς ὄντολογίας, ἀφοῦ εἶναι στὸ πρόσωπο τοῦ Υἱοῦ ποὺ ἐνσαρκώνεται σύμφωνα μὲ τὴν εὐδοκία

τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν τελειωτικὴ συνεργεία τοῦ Πνεύματος, ποὺ αἰωνίζεται, ἀληθεύει καὶ ἀποκτᾷ ὄντολογία τὸ κτιστό. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν, ἂν καὶ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἓνα μέρος τῆς παράδοσής μας, δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται σήμερα μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ νὰ συσκιάζει τὸν ὑποστατικὸ χαρακτήρα τῆς Ὀντολογίας, ὅπως καὶ τοὺς διακριτοὺς ὑποστατικοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους τὰ Θεία Πρόσωπα ἐπεμβαίνουν στὴν Ἱστορία. Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου τόνισε, ἐπίσης, ὅτι θεολογίες ποὺ προσπαθοῦν νὰ προσδώσουν στὸν κτιστὸ κόσμον τρόπους νὰ ἐπιβιώσει αὐτόνομα, ὑποβαθμίζουν ἐντέλει τὴ σημασία τῆς ἐσχατολογίας γιὰ τὴν ὄντολογία, καθὼς σύμφωνα μὲ τὴ χριστιανικὴ θεώρηση ὁ κόσμος εἶναι ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργημένος καὶ ὡς τέτοιος δὲν διαθέτει μία αὐτοδύναμη δυνατότητα νὰ ἐπιζήσει αἰώνια. Τὸ αἰε εἶναι, δηλαδὴ ἡ καθαυτὴ Ὀντολογία ἀνήκει μόνο στὸν Θεό, κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμο, καὶ χορηγεῖται στὸ κτιστὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἐν Πνεύματι. Ὁ Μητροπολίτης ἐξέφρασε ἀκόμη σκέψεις γιὰ τὸ ὅτι μία ἐσχατολογικὴ ὄντολογία σημαίνει ὅτι ἡ Θεολογία γεινιάζει μᾶλλον μὲ τὴν τέχνη, ποὺ βλέπει τὸν κόσμον ὡς μιὰ ἐλεύθερη καὶ αἰώνια προσωπικὴ ταυτότητα, παρὰ μὲ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀναφερθεῖ στὴν «πραγματικότητα» τοῦ κόσμου. Διατύπωσε ἀκόμη συνέπειες τῆς ἐσχατολογικῆς ὄντολογίας γιὰ τὸ σύγχρονο οἰκολογικὸ πρόβλημα.

Ὁ καθ. Χρῆστος Γιανναρᾶς συνόψισε τί σημαίνει ἡ Ὀντολογία τοῦ Προσώπου, προσφέροντας μία ἐπιγραμματικὴ διατύπωση ὄλου τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐγχειρήματος ποὺ ἔχει ἀναπτύξει κατὰ τὶς προηγούμενες δεκαετίες. Ἄφρητρία του ἦταν ὁ φιλοσοφικὸς προβληματισμὸς τοῦ Ludwig Wittgenstein ὅτι τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου εἶναι τὰ ὅρια τοῦ κόσμου μου, ἐνῶ τὸ νόημα τοῦ κόσμου κεῖται ἔξω τοῦ κόσμου. Στὴ συνέχεια ἀνέπτυξε δύο παραδείγματα δυνατῆς ὄντολογίας, ἥτοι αὐτὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ αὐτὸ τοῦ Martin Heidegger. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Πλάτωνα στὴν ὄντολογικὴ διερώτηση εἶναι οἱ «ιδέαι», ποὺ τὶς προσεγγίζουμε μὲσω ἀναμνήσεως, ἐνῶ αὐτὲς προϋπάρχουν. Οἱ «ιδέαι», ὅμως, ἐτυμολογοῦνται ἀπὸ τὸ «ιδεῖν» καὶ ἐν τέλει τὸ «ὄρῳ», ὅποτε σημαίνουν μία ἐμπειρία. Ὁ ἐμπειρισμὸς αὐτὸς τοῦ Πλάτωνα κληροδοτήθηκε στὴν ἀνατολικὴ χριστιανικὴ σκέψη, ἐνῶ συσκιάστηκε στὴ δυτικὴ παράδοση ποὺ ἐπέμεινε στὴ διάνοια καὶ στὴν ὀρθὴ διάνοση τοῦ ἀτόμου. Μία γενναία ἐμπειρικὴ προσέγγιση στὴν ὄντολογικὴ διερώτηση ξαναβρίσκουμε στὸν Martin Heidegger, ὁ ὁποῖος ἐντοπίζει τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὑπαρκτῶν στὴ φαινομενικότητά τους στὸν ὀρίζοντα τοῦ χρόνου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μοναδικὸ ὄν ποὺ ὄχι μόνο παρατείνεται μῆσα

στών χρόνο, αλλά έχει και επίγνωση της χρονικότητας ως μιᾶς ἀνάδυσης τῶν ὄντων στή φαινομενικότητα, εἴτε ὡς παρουσίας εἴτε ὡς ἀπουσίας. Ἐν τέλει ἡ παρουσία ὡς φαινομενικότητα στὸν Heidegger εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ ἐμπειρικὴ γνώση τοῦ ὑπαρκτοῦ σὲ σχέση μὲ τὸ μηδέν, ἥτοι μιὰ γνώση μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς θνητότητας καὶ τοῦ ἄγχους της, ἀλλὰ καὶ τῆς φροντίδας γιὰ τὸ εἶναι καὶ τὸ Συνεῖναι. Ἡ ὄντολογία τοῦ προσώπου, πὸν προτείνει ὁ καθ. Χρῆστος Γιανναρᾶς ἐκλαμβάνει καὶ αὐτὴ τὴν ὑπαρξη τῶν ὑπαρκτῶν ὡς ἓνα ἐνεργητικὸ πῶς. Ὁ «κόσμος», ἐπομένως, ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικότητα ἐνεργουμένων σχέσεων καὶ ὄχι μιὰ ὁλότητα δεδομένων ὄντοτήτων. Τὸ ἰδιαζόντως ἀνθρώπινον εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνο συνίσταται ἀπὸ σχέσεις ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴ δυνατότητα νὰ συστήσει ὁ ἴδιος σχέσεις ἐλεύθερες ἀπὸ ἀναγκαιότητα. Ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, δὲν ἔχει μόνο μορφικὴ ἑτερότητα, ὅπως τὰ ἄλλα ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἐνεργητικὴ ἑτερότητα, νὰ συστήσει σχέσεις πὸν πραγματώνουν καὶ ἐκδηλώνουν τὴν ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα καὶ τῶν δύο ὄρων μιᾶς σχέσης. Αὐτὸ δηλώνουν τόσο ὁ ὄρος λόγος, πὸν συνιστᾷ μιὰ σχέση μεταξὺ τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ μετέχοντος στὸν λόγο, ὅσο καὶ τὸ πρόσωπο, πὸν ἐτυμολογικῶς σημαίνει μιὰ ὄψη πὸν καλεῖ σὲ σχέση. Καὶ ἂν ὁ Heidegger ἀρνήθηκε νὰ ἐντοπίσει τὸ ὄντολογικὸ ἐρώτημα στὴ σχέση τῶν ὄντων μὲ τὸ εἶναι, ἐπειδὴ κάτι τέτοιο θὰ ὄντικοποιοῦσε τὸ εἶναι, καθιστώντας τὸ ἓνα ὄν μεταξὺ πολλῶν, καὶ προτίμησε ἀντ' αὐτοῦ νὰ ἐπικεντρώσει στὴ διαφορὰ τῶν ὄντων, αὐτὸ συνέβη, κατὰ τὸν Χ. Γιανναρᾶ, ἐπειδὴ πιθανὸν νὰ μὴν ὑποψιάστηκε ὅτι ἡ ἀπάντηση στὸ ὄντολογικὸ ἐρώτημα, τί κάνει τὰ ὄντα νὰ εἶναι, μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἓνα ὄντικὸ τί, ἀλλὰ ἓνα τροπικὸ πῶς. Στὴν ὄντολογία τοῦ Προσώπου ἀκριβῶς τὸ πρῶτο αἴτιο τὸ ἐντοπίζουμε ὄχι σὲ ἓνα τί Θεοῦ, ἀλλὰ στὸ πῶς τοῦ Προσώπου τοῦ Πατρὸς, πὸν ἀντλεῖ τὴν ταυτότητά Του ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς σχέσης. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἐπομένως, δὲν εἶναι μιὰ συμπεριφορὰ. εἶναι ὁ τρόπος ὑπάρξεως τοῦ Πατρὸς πὸν γεννᾷ τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα.

Τὸ ἐρώτημα πὸν τίθεται ἀπὸ τὴ θεματικὴ του Συνεδρίου εἶναι βεβαίως ποιά εἶναι ἡ σχέση τῆς ὄντολογίας τοῦ Προσώπου τοῦ Χρήστου Γιανναρᾶ μὲ τὴν Ἱστορία, καὶ ἐδῶ μᾶλλον θὰ ἀπαντούσαμε ὅτι ὁ ὄρος - κλειδὶ εἶναι ἡ ἐνέργεια: Στὴν ὄντολογία τῆς σχέσης τὸ εἶναι ἐνεργεῖται, καὶ αὐτὴ ἡ ἐνέργεια μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἱστορικὴ, τουλάχιστον γιὰ τὸ κτιστὸ εἶναι. Ἐξάλλου, μέσα στὴν Ἱστορία συμβαίνει ἡ διάφευση ἢ ἡ (ἐπ)ἀλήθευση τῆς ἐμπειρίας τῆς ἐνεργούμενης σχέσης, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς διαφενσιμότητας τῆς ἐμπειρίας πὸν ἔχει διατηρῶσει ὁ Χρῆστος Γιαν-

ναρᾶς, καὶ ἡ ὁποία μᾶλλον εἶναι ἱστορική. Ἐκτὸς τῆς ἄλλης, ὁ τρόπος τοῦ ἀκτίστου ὡς σχέσης εἶναι ἐξωῖστορικός, καὶ σὺν βαθμῷ πού τὸ κτιστὸ καλεῖται νὰ ὑπάρξει καὶ αὐτὸ μὲ τὸν τρόπο τοῦ ἀκτίστου φαίνεται σὰν νὰ καλεῖται σὲ ἕναν ἐξωῖστορικό τρόπο, ἢ τουλάχιστον σὲ ἕναν τρόπο πού ὑπερβαίνει τοὺς ἀναγκαστικούς περιορισμούς πού εἶναι ἐγγενεῖς στὴν Ἱστορία. Θὰ λέγαμε, λοιπόν, ὅτι ἡ σχέση τῆς Ὀντολογίας τοῦ Προσώπου τοῦ Χριστοῦ Γιανναρᾶ εἰδικὰ μὲ τὴν Ἱστορία εἶναι ἀνοικτὴ σὲ περαιτέρω διερεύνηση καὶ στοχασμό.

Ὁ καθ. Alan Torrance ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Saint Andrews μίλησε γιὰ τὸν Χριστὸ ὡς Ἰερέα τῆς Ἱστορίας, ὁ ὅποιος μὲ τὴν ὑπερφυσικὴ Του ἀποκάλυψη μᾶς λυτρώνει ἀπὸ τὸ «σωκρατικό», δηλαδὴ ἀπὸ τὴ φυσικὴ σκέψη καὶ ἀπὸ κάθε εἶδος «φυσικῆς Θεολογίας», πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδώσει τὸ μυστήριο τοῦ ἀκτίστου ἐν Τριάδι Θεοῦ.

Ὁ καθ. π. Ἰωάννης Παντελεήμων Μανουσάκης ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Holy Cross ἀνέπτυξε μία φαινομενολογικὴ Ὀντολογία τῆς χρονικότητας καὶ τῆς σωματικότητας. Μιλώντας γιὰ τὴν Ἱστορία ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ποῖα εἶναι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὸ «Τετέλεσται» (Ἰω. 19,30) πού λέει ὁ Χριστὸς σὸν Σταυρὸ καὶ σὸ «οὐπω» τῆς Βασιλείας πού ἀναμένουμε. Ἀνέλυσε τὴν ἰδιαζόντως φαινομενολογικὴ σύσταση τοῦ χρόνου μέσα ἀπὸ τὴ μνημονικὴ συγκράτηση-διατήρηση (retention) τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν προθετικότητα (intention) ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ μὲ πολὺ πρωτότυπο τρόπο κατέδειξε τὸ σῶμα ὡς μία φαινομενολογικὴ συνείδηση πού μπορεῖ λ.χ. νὰ «ἐρμηνεύει» μέσα ἀπὸ τὴ βρώση (τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ σὲ μία εὐχαριστιακὴ θεολογικὴ διάσταση), ἢ καὶ νὰ ὀδηγεῖται καὶ σὲ μία μετα-σωμία, ἥτοι σὸ σωματικὸ ἀντίστοιχο τῆς μετάνοιας.

Στὰ ἐργαστήρια τοῦ Συνεδρίου ἀναπτύχθηκαν οἱ ἑξῆς βασικὲς θεματικὲς: «Θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πρόσωπα: πῶς ἀρμόζεται τὸ ὄντολογικὸ μὲ τὸ ἱστορικό;», «Σύγχρονη Φιλοσοφία, Ψυχανάλυση καὶ τὸ Ἐρώτημα τῆς χριστιανικῆς Ἐσχατολογίας», «Ὀντολογία καὶ Ἱστορία σὸν Γερμανικὸ Ἰδεαλισμὸ καὶ στὴ Θεολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ», «Πολιτικὴ καὶ Θεολογία σὸ Τέλος τῆς Ἱστορίας», «Ἱστορία καὶ Ὀντολογία «ἐπιτελούμεναι»: Μία Λειτουργικὴ προοπτικὴ», «Οἱ χρόνοι τῆς αἰωνιότητας: Ὁ χρόνος τῶν καθαρῶν ἰδεῶν, ὁ χρόνος τοῦ Χριστοῦ, ὁ χρόνος τῆς μακαρίας θεωρίας (visio beatifica)».